

10. Карпінчук Г. 3-го жовтня цього року минуло 120 років від дня народження Михайла Новицького / Г. Карпінчук // Літературна Україна. – 2012 – № 41 (5470). – 25 жовт.
11. Меленчук О. Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова у контексті українського літературознавства / О. Меленчук. – Чернівці, 2013. – 240 с.
12. Михайленко, О. Належить до негайного виконання: (Слідча справа [історика і письмен.] Кирила Коршака) / О. Михайленко, О. Лошицький // 3 арх. ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 285–293.
13. Музичко О. «Вчений з чулою душею»: український історик літератури Володимир Федорович Лазурський (до 140-ї річниці з дня народження) / О. Музичко // Українознавство. Календар-щорічник. – К., 2008 (на 2009 р.). – С. 218 – 223.
14. Павлов Д. І. Микола Антонович Плевако / Д. І. Павлов., З. М. Куликова // Слово і час. – 1990. – № 12. – С. 44–47.
15. Резанов Володимир (1867–1936) // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-П). – Париж ; Нью-Йорк, 1973. – Т. 7: РЕМ – РЖ. – С. 2497.
16. Синявська Г. Червоне колесо прокотилося по нашій родині з усією міццю / Г. Синявська // Укр. мова. – 2006 – № 1. – С. 90 – 98.
17. Сулима Микола Федорович: [Електронний ресурс] / Режим доступу: URL: <http://movahistory.org.ua>.
18. Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість (1839–1959) / склали І. З. Бойко [та ін.]; відп. ред. Є. П. Кирилюк. – К., 1963. – Т. 1: (1839–1916). Т. 2: (1917–1959).
19. Українська мова : енцикл. / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) [та ін.]. – 2-е вид. випр. і доп. – К., 2004. – С. 663.
20. Филипович О. Життєвий і творчий шлях Павла Филиповича / О. Филипович // Сучасність. – Мюнхен, 1961. – № 10. – С. 46–53.
21. Яблонська О. Шевченкознавчі дослідження Володимира Міяковського / О. Яблонська // Шевченкознавчі студії. – 2011. – Вип. 13. – С. 162–173.

Надійшла до редколегії 05.05.2014

УДК 94(477.63) «1941/1945»

І. А. Шахрайчук

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСВІТА І НАУКА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945 рр.)

Проаналізовано основні аспекти стану освіти і науки регіону в умовах окупації краю в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.

Ключові слова: Дніпропетровський український державний університет, наукові дослідження, саботаж, освітня політика.

И. А. Шахрайчук

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

**ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В УСЛОВИЯХ ОКУПАЦИИ
ДНЕПРОПЕТРОВЩИНЫ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941–1945 гг.)**

Проанализированы основные аспекты состояния образования и науки региона в условиях оккупации края в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.

Ключевые слова: Днепропетровский украинский государственный университет, научные исследования, саботаж, образовательная политика.

I. A. Shakhraychuk

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**SCIENCE AND EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE DNI-
PROPETROVSK REGION OKUPATION IN DAYS OF THE GREAT
PATRIOTIC WAR (1941–1945)**

The special attention is paid to the forming of local population's mood as to the occupation power, the strategy of survival modulation condition and contributions the realization of passive form of by the citizens Resistance moment blowing off the economic and military action. On the example of the given region the basic tendencies which played an active role in the process of creation are investigated and genesis of active forms of fight against fascist invaders and the specific features of Resistance moment are outlined on the certain regional level. On the basis of the scrutinized «verbal history» materials, reasons of Resistance population's against occupation power are formed and their social base. General resistance is traced. The directions forms and methods of antifascist fight are studied in the given work. The real participant's impact of active and passive resistance forms in landslide victory against the enemy is demonstrated.

Key words: Dnipropetrovsk Ukrainian State University, education policy, scientific research, sabotage, educational policy.

Окупація німецькими загарбниками Дніпропетровська за кілька днів до початку навчального року, а також всієї області протягом наступних двох місяців змушувала новоутворені органи влади опікуватися питаннями налагодження функціонування системи освіти. На її організацію впливав фактор утворення міської управи та існування різних українських громадських об'єднань.

У структурі міської управи окупованого Дніпропетровська було створено відділ народної освіти, який очолив історик, професор Дніпропетровського університету П. А. Козар. Згідно з його розпорядженням школи мали розпочати навчання з 1 жовтня 1941 р. У Дні-

пропетровську було відкрито 41 школу, у Широківському районі – 47, у Апостолівському – 49, у Софіївському – 40 [5, с. 252].

Школи були як з платним навчанням, так і безплатні. В українських школах навчання в перших чотирьох класах було безкоштовним, у 5-му класі вартість навчання складала 10 крб. на місяць, у 6-му – 15, у 7-му 20, у 8-му – 25, у 9–10-х – 30 карбованців. У школах з російською мовою навчання плата була вищою, так у перших чотирьох класах – 25 карбованців, у 5-му – 30, у 6-му – 35, у 7-му – 40, у 8-му – 45, у 9-му – 50, у 10-му – 60 карбованців. При цьому діти вчителів, пенсіонерів, репресованих, а також діти з сімей, в яких навчалася більше одної дитини, за розглядом заяв від сплати за навчання звільнялися [14]. У відповідності з навчальним планом народної школи в 1–7 класах викладалося 16 дисциплін, тижневе навантаження коливалося від 20 до 30 годин [13].

Зазначимо, що у Дніпропетровську були відкриті не тільки школи, але й дитячі дошкільні заклади. Із 19-ти дитячих садочків і ясел найбільшими були: дитсадок на вулиці Шевченка, 9 – 193 дитини, на вулиці Шмідта, 43а – 151 дитина, на вулиці Червоній – 195 дітей. За даними сучасних дослідників, на червень 1943 р. загальна кількість дітей у дитсадках і яслах становила 1123, та ще влада передбачала розширити мережу дошкільних дитячих установ [17, с. 21].

Зважаючи на вірогідний невеликий відсоток молодих людей, що з різних причин опинилися в окупації, вказана кількість дітей здається перебільшеною. Зберігаючи деякі старі садки і ясла і відкриваючи нові (особливо в селах), німці переслідували, звичайно, суцього практичну мету, щоб батькам ніщо не заважало виходити на роботу. Не випадково ж, невиконання розпоряджень про організацію роботи ясел і дитсадків передбачало дисциплінарну відповідальність старост управ [4].

Розпорядженням рейхскомісара України Е. Коха у грудні 1941 р. заняття в школах усіх ступенів були припинені, що окупаційна влада пояснювала труднощами з паливом і турботою про здоров'я дітей. У зв'язку з цим деякі школи спробували проводити заняття на приватних квартирах батьків і учнів. Штадткомісару Кlostерману довелося додатково видати наказ із заборонаю таких неконтрольованих владою занять. Проте в лютому 1942 р. шкільні заняття були поновлені, але зі змінами. Тепер початкові школи призначалися для дітей українців і росіян, а семирічки і середні школи – тільки для фольксдойче [16, с. 4–5].

На червень 1942 р. у Дніпропетровську нараховувалося всього 13 шкіл: 12 початкових і одна семирічка для фольксдойче. Останню очолював Яків Фрідріхович Фаузер (Фойзер) – колишній директор 28-ї німецької школи, найпрестижнішої в місті за радянських часів, у якій навчалися також діти партійної номенклатури [3. с. 37].

У 1943 р. кількість початкових шкіл на Дніпропетровщині дещо збільшилася, проте даних про реальну кількість учнів у них немає. Взагалі, обмежуючи для місцевого населення шкільну освіту початковим класами, Е. Кох виконував відому настанову фашистських ідеологів на перетворення «населення на Сході» у малоосвічених «носіїв робочої сили». Та все ж у лютому 1942 р. «для забезпечення систематичної висококваліфікованої консультації вчительських кадрів і з метою підвищення науково-теоретичного рівня і удосконалення практично-педагогічної підготовки їх» було організовано методичний сектор відділу освіти в секторі педагогічної перепідготовки і вдосконалення вчителів.

У період окупації у Дніпропетровську та області функціонували й середні спеціальні навчальні заклади. В обласному центрі було відкрито залізничний технікум, шість ремісничих шкіл, землевпорядний технікум, індустріальний технікум (він об'єднав у собі колишні індустріальний, коксохімічний, зварювальний) та фельдшерсько-акушерська школа.

У сільській місцевості діяли Грушевська двохрічна сільськогосподарська школа, Апостолівська ремісничка школа, Єрастівський сільськогосподарський технікум. У кошторисі останнього на 1942 р. передбачені витрати на його поточний ремонт, на навчальну практику, на видання методичної літератури, на ознайомчі екскурсії, на науково-навчальні відрядження викладачів та періодичні тематичні видання, на обладнання студентських гуртожитків. Технікуми і сільськогосподарські ремісничі школи існували на самоокупності. Очевидно, цим можна пояснити факт продовження їх функціонування й після грудня 1941 р., коли заняття у школах та вищих навчальних закладах були припинені.

За наказом обласного управління, затвердженого німецькою польовою комендатурою 22 вересня 1941 р., на базі колишніх радянських ВНЗ – університету, медінституту, сільгоспінституту, фармацевтичного інституту та інституту іноземних мов – розпочав свою діяльність Дніпропетровський університет, який очолив доктор біологічних наук, професор І. Ф. Розгін [10, с. 118–119]. Весною 1942 р. в університеті нараховувалося 7 факультетів: історико-географічний, філологічний (з німецьким і українським відділеннями), сільськогосподарський, медичний з фармацевтичним відділом, біологічний, фізико-математичний і хімічний, на яких працювало більше 250 викладачів, у тому числі 43 професори і 71 доцент. Студентів нараховувалося 2328 студентів [22, с. 179]. Зазначимо, що П. Козар називає іншу цифру студентів – 1304 на січень 1942 р.

Для здійснення навчальної і наукової роботи новостворений університет отримав корпуси по пр. К. Маркса, 18 і 41; по вул. Поля, 15;

будинки медінституту по вул. Севастопольській та Жовтневій площі; корпуси обласної лікарні; будинки сільськогосподарського інституту по вул. Ворошилова і Чонгарської та п'ять гуртожитків.

До складу університету було включено також науково-дослідні інститути (гідробіологічний, фізіології і клінічної медицини, ботанічний, місцевого господарства, прикладної фізики і хімії), ботанічний сад, біологічна станція на річці Самара, зоологічний і геологічний музеї. Принагідно зазначимо, що в період окупації ботсад зазнав значних втрат, оскільки частину його території було віддано під городи, і тимчасові їх власники вирубували дерева з метою розширення ділянок. Проте вже через кілька місяців більшість університетських приміщень було реквізовано на потреби армії.

За час існування університету його викладацький і навчально-допоміжний персонал не перевищував 300 осіб, включаючи сумісників. Деякі з сумісників працювали ще й в обласній або міській управах, як от: доцент кафедри географії Т. О. Бабій обіймав посаду економіста обласної управи, доцент кафедри загальної історії А. П. Шарек – завідувача підвідділом обласного відділу освіти, а завідувач кафедри загальної історії І. І. Зеленський – завідувача відділом пропаганди в міській управі. Деякі з викладачів сільськогосподарського факультету виконували завдання сільгоспбюро Генерального комісаріату. Викладачі медичного факультету ще займалися практикою в клініках, одержуючи зарплатню з бюджету відділу охорони здоров'я обласної управи.

Навчальні дисципліни викладалися переважно за програмами радянських часів, за винятком історії. Стосовно складу студентів та їх загальної чисельності на початок навчання та на час закриття університету скільки-небудь точних даних немає. Є відомості про те, що у червні 1942 р. здійснено було перший за часів окупації випуск 117 студентів-медиків. Це свідчить про прагнення якоїсь частини студентів, котрі до війни не встигли завершити навчання, отримати диплом про вищу освіту хоча б і за таких умов. Припускаємо, що здорових молодих людей серед них було небагато, адже вони підпадали під мобілізацію до лав Червоної армії після початку війни. Що сталося з дипломованими випускниками, також поки не вдалося з'ясувати.

Першокурсниками, очевидно, ставали діти тих, хто пішов на службу до окупантів. Відомо, що, наприклад, донька П. Козара була студенткою університету. Вступали й діти тих людей, які не змогли (а хтось і не хотів) евакуюватися. Студенти університету за розпорядженням місцевої влади виконували роботу по розчищенню завалів, відбудови зруйнованих будинків адміністративних установ, навчальних закладів та господарських приміщень. Спроба налагодити скільки-небудь ритмічну роботу університету не мала успіху вже че-

рез короткотерміновість його функціонування. Та й надання вищої освіти слов'янській людині зовсім не входила до планів німецької влади. Ефективність діяльності університету в умовах окупації вимірюється лише одним випуском спеціалістів, яких нараховувалося менше, ніж півтори сотні.

15 серпня 1942 р. було звільнено з посади ректора І. Ф. Розгіна і на його місце призначено М. М. Малова. Згідно з розпорядженням Генерального комісаріату 16 грудня 1942 р. ректор видав наказ про звільнення з 31 грудня всіх співробітників, а наступним наказом №184 від 31 грудня університет було закрито.

Якщо у відкритті університету, на нашу думку, були зацікавлені перш за все українські діячі, які сподівалися на підтримку окупантів, то на створений у вересні 1941 р. Дніпропетровський політехнічний інститут великі завдання покладала саме окупаційна влада. Зазначимо, що ДПІ було утворено на базі радянських ВНЗ: гірничого інституту, металургійного, хіміко-технологічного та будівельного. Згодом до нього було включено низку науково-дослідних інститутів: фізичної хімії, гірничої механіки, трубний, чорної металургії, вугільно-хімічний. На п'яти факультетах політехнічного інституту, ректором якого був К. І. Татомир (пізніше – член-кореспондент АН УРСР), нараховувалося 104 співробітники. Політехнічний інститут розташовувався майже цілком у хімічному корпусі № 2 гірничого інституту. У фонді 2306 ДАДО нині знаходяться документи про ДПІ, у тому числі звіт ректора, професора К. І. Татомира, датований 20 квітня 1942 р. і направлений генерал-комісару. У звіті говориться, що лекції і семінари для студентів в інституті не проводяться, а викладачі лише надають консультації, працює ж тільки науково-дослідний сектор. З тих же документів видно, що фашисти перед Політехнічним інститутом ставили завдання обстежити райони Донбасу, Кривого Рогу, Нікополя, Запоріжжя з метою використання їх багатих природних ресурсів на свої потреби [7, с. 13].

В архіві Національного гірничого університету збереглися справи деяких професорів, які опинилися в окупації та працювали в Політехнічному інституті. Вони використані професором Г. К. Швидько у її дослідженні про життя і творчість учених-гірників Й. І. Танатара, Л. Л. Іванова, В. О. Гуськова. Після війни викладачі вищих навчальних закладів повинні були в автобіографіях пояснювати, чим вони займалися в роки окупації та на вимогу відповідних органів складати «доповідні записки» з детальним описом змісту своєї «роботи на окупантів». З них дізнаємося про стан навчальної роботи в Політехнічному інституті. Так, завідувач кафедри петрографії, корисних копалин і гідрогеології професор Й. І. Танатар в «Автобіографії», складеній 11 серпня 1947 р. писав: «Оскільки викладання в інституті не було, то

я поруч з іншими професорами і викладачами займався складанням російсько-німецького технічного словника, а оскільки я краще інших викладачів знав технічну мову, то німці залучили мене до перекладів технічних статей за розділами геології, гідрогеології, водогону і каналізації, які писали російські інженери у відділі «Каналізація і водогін» при організації Тодт, що займалася відновленням господарства в окупованих областях» [20, с. 148].

Про те, що в Політехнічному інституті фактично не було занять, говориться і в «Доповідній записці» на ім'я директора ДГІ завідувача кафедри мінералогії професора Л. Л. Іванова, написаній 13 червня 1945 р.: «Студентам після наведення порядку в кабінеті було прочитано дві лекції з мінералогії. Після того лекції німецьким командуванням були заборонені і дозволені консультації кожному студенту окремо, як і заліки. Заліки отримали три чи чотири студентки». Далі Л. Л. Іванов пише, що «поруч з іншими викладачами інституту займався підготовкою матеріалів (слів) для німецько-російського технічного словника по розділу кристалографії і мінералогії. Всього було написано 4 тисячі карток, описував зразки мінералів, переносив експонати і обладнання з мінералогічного музею в хімічний корпус» [18, с. 9]. З цього ж документу видно, що окупаційна влада Дніпропетровська цікавилася видобутком циркону – цінного матеріалу, який використовується у вогнестійкій і керамічній промисловості.

Наведемо ще одне інформативне свідчення професора Й. І. Танатара з його «Автобіографії», написаній 30 квітня 1948 р.: «Під час окупації міста німцями залишався [в ньому] (за сімейними обставинами, про що завчасно доповів дирекції Інституту і парторганізації). При німцях завідував кафедрою петрографії і корисних копалин, а внаслідок скорочення на півставки і передачу на біржу праці, був прийнятий технічним перекладачем в організацію Тодт, де працював у відділі каналізації і водопостачання. За час роботи в політехнічному інституті приховав від німців велику довідкову літературу і капітальний географічний атлас Шокальського, а також звіт професора Семененка по Кривому Рогу, доц. Передерієва і доц. Каніболоцького по Нікопольському марганцевому району. Всі ці роботи віддані авторам або повернені на кафедру. Крім того була прихована частина колекції, яка також повернена на кафедру» [21, с. 73]. З усього цього можна зробити висновок, що фактично Політехнічний інститут як освітньо-науковий заклад не діяв.

Перебування певний час у штаті співробітників вищих навчальних закладів давало вченим можливість в тяжких умовах окупації прогледувати себе і свої сім'ї. Підтвердженням того, що професорсько-викладацький склад не вчиняв ніяких зрадницьких по відношенню до своєї держави і народу дій є відсутність стосовно них репресій з

боку прискіпливої і суворой радянської влади, хоча пояснень ними було зроблено чимало. Директор Політехнічного інституту К. І. Та-томир ще кілька років працював у Гірничому інституті, а потім перейшов у академічний науково-дослідний інститут і навіть став членом-кореспондентом АН УРСР. Професори Й. І. Танатар, Л. Л. Іванов, В. О. Гуськов після відновлення Гірничого інституту були поновлені на посадах завідувачів кафедрами, якими вони керували до окупації. Отже, не можна огульно всіх, хто працював на окупованих німцями територіях зараховувати до зрадників. Хоча були й такі. Наприклад, асистент кафедри біохімії університету Г. Якубовський отримав чин унтершарфюрера військ СС та став начальником управління по боротьбі з партизанами в новомосковському лісі, брав участь у арешті секретаря підпільного Дніпропетровського обкому партії М. І. Сташкова та допитах заарештованих учасників антифашистського підпілля. Після війни він за свої дії отримав 25 років позбавлення волі [1, с. 79]. На шлях зрадництва стали також доцент А. Я. Бондар, аспіранти М. Бвіллер та Г. Фот.

У числі співробітників вищих навчальних закладів зустрічалися і такі, що влаштовувалися на роботу за завданням підпілля. Ще в радянські часи в «Історії» Дніпропетровського гірничого інституту були опубліковані спогади кандидата технічних наук, доцента О. О. Сулова, який працював у Політехнічному інституті, виконуючи завдання радянського підпілля. Він свідчить: *«Находясь на оккупированной территории в Днепропетровске, в конце 1941 г. я встретил своего знакомого Леонида Якушева, с которым до войны работал в Институте горной механики АН УССР. После непродолжительных разговоров Якушев предложил мне участвовать в подпольной организации. Я согласился и вступил в подпольную группу, которая базировалась в районе Первой Чечеловки. Мне предложили поступить на работу в Политехнический институт, который был организован оккупантами и находился на территории Горного института, в котором уже работал Якушев»* [9, с. 83].

На чотирьох факультетах Транспортного інституту наприкінці 1941 р. навчалось 193 студенти. Цей інститут очолював уже згаданий голова обласної управи професор П. В. Олійниченко.

Утім, зазначимо, що історія вищих навчальних закладів періоду німецької окупації на сьогодні вивчена лише фрагментарно. Відомо, що перший раз університет був закритий вже у грудні 1941 р. за наказом Рейхскомісаріату України. Ректор І. Ф. Розгін, звертаючись до голови обласної управи писав: *«Вважаю своїм обов'язком висловити від свого імені і керівництва університету протест з приводу закриття Українського університету. Крім того, повідомляю, що акт ліквідації єдиного університету німецькою владою і згода чи бездіяльність*

управи, щоб не допустити цього – глибоко обурює весь колектив університету і громадськість міста» [2, с. 80].

Пояснення цієї акції німецької влади щодо університету слід шукати у тому, що він був помітно «українізований», а саме наприкінці жовтня – на початку листопада 1941 р. айнзацкоманда 6 СД заарештувала заступника голови та шістьох начальників відділів української територіальної (обласної адміністрації), одночасно захопивши її «державну печатку». Вслід за тим і сама обласна управа як орган місцевого самоврядування була ліквідована.

15 листопада на зміну військовій комендатурі прийшла цивільна адміністрація Рейхкомісаріату, яка не мала наміру сприяти розвитку освіти «нижчої раси», бодай простим невтручанням у цей процес. У промові рейхкомісара України Е. Коха на зборах у Рівному 28 серпня 1942 р., вміщеній у документальних додатках до праці В. Косика, висловлено позицію німців щодо освіти на окупованих землях: «Рівень освіти українців мусить бути втриманий низьким. Отже, треба застосовувати відповідну шкільну політику. Трикласні школи дають вже надто високу освіту... Ми звільнили Україну не для того, щоб зробити її щасливою, а щоб забезпечити для Німеччини життєвий простір і постачання, якого вона потребує» [15, с. 647]. 25 листопада 1941 р. айнзацкоманда С-5, що дислокувалася в Києві, віддала наказ усім постам поліції безпеки і СД Рейхкомісаріату України арештувати і таємно стратити без суду після ґрунтового допиту членів ОУН. З усіма цими кроками окупаційної влади і пов'язане закриття університету відразу після початку його функціонування.

Проте потреба нової влади у спеціалістах, таких як перекладачі, медики, агрономи тощо змусили її навесні 1942 р. відновити роботу університету, який протримався до кінця року. Висловимо припущення, що друге закриття університету було обумовлено провалом ворожих планів «переможної» війни, а також зростанням масового руху Опору в різних його формах на окупованих територіях.

Не маємо тут можливості детальніше розповідати про стан освітньої справи (зокрема, в університеті) за часів окупації. Про це на підставі документів, що зберігаються в Архіві управління СБУ по Дніпропетровській області, говорить у нарисаному нами розлогу параграфі «У роки воєнних випробувань» колективної монографії «Історія Дніпропетровського національного університету» [12, с. 74, 93]. Зазначимо тільки, що після наказу про закриття університету, його «ліквідаційний період» продовжувався до звільнення Дніпропетровська від німецьких окупантів 25 жовтня 1943 р.

Не кращим було й становище з діяльністю науково-дослідних установ, які покликані були вирішувати практичні завдання окупаційної влади. Так, на той час найбільший (58 співробітників) інститут

прикладної фізики і хімії, директором якого був професор І. А. Марченко, окупанти покладали великі надії у розробці військової тематики. Але скільки-небудь значні наукові розробки на існуючому обладнанні не можна було розгорнути, бо головні документи стосовно досліджень вдалося вчасно евакуювати, а дослідницького «пориву» серед співробітників для повторного їх створення не спостерігалося [11, с. 123].

Подібна ситуація існувала й щодо інституту фізіології та прикладної (клінічної) медицини, очолюваного професором В. М. Архангельським. Значну частину цінної апаратури для проведення досліджень було евакуювано, дещо було вкрадено чи знищено, а інститут замість розв'язання проблеми біологічної дії ультрачастотного поля й вивчення нервової системи зосередив свої зусилля на питаннях боротьби зі шкідниками [26, арк. 47]. Медична секція цього інституту займалася питаннями госпітальної терапії та хірургії. Інститут гідробіології, діяльність якого була відновлена на початку 1942 р. (директор – доктор біологічних наук М. А. Гордієнко), отримав завдання скласти рибогосподарські характеристики водоймищ, розрахувати норми їх заселення мальками цінних риб, а також надавати консультації з питань функціонування системи водопостачання міста. Здається, єдиним помітним успіхом роботи цього інституту була організація 10-ти пунктів з відновлення рибних ресурсів Дніпра та Самари шляхом штучного запліднення ікри і випуску мальків у річки. У липні 1942 р. співробітники інституту випустили 25, 5 млн мальків коропа, ляща, карася та інших порід річкової риби [8, арк. 389].

Те ж можна говорити і про інші науково-дослідні інститути. Проте, скажемо ще про один інститут – з вивчення місцевого краю, директором якого був геолог, професор М. М. Карлов. Найважливішим для німців був сектор геології, який мав завдання Генерального комісаріату, підкріплені обіцянкою забезпечення солідним фінансуванням, терміново провести геологічну розвідку біля Славгорода на предмет виявлення там родовища бурого вугілля і його видобутку відкритим способом. Про цю роботу треба було доповісти адміністрації щотижня.

Власне, і кафедри університету мали плани наукової роботи, яка стала основною справою викладацького складу після припинення занять наприкінці 1942 р. Джерела свідчать, що на всіх факультетах працювали над словниками, а другою складовою було вирішення проблем прикладного характеру в залежності від спеціалізації. Наприклад, на природничому факультеті досліджували лікарські рослини на Приоріллі, вивчали можливості транспортабельності плодів різних рослин, складали рибопромислові характеристики водоймищ [19, с. 137].

Викладачі кафедри геології досліджували фундаменти мосту через Дніпро і повинні були сприяти заходам Генерального комісаріату по ремонту і будівництву нових шляхів сполучення.

Сільськогосподарський університет вирішував питання методики удобрення ґрунту, покращення врожайності різних культур, інкубації птахів, можливості розведення червоної німецької рогатої худоби тощо. Медики, окрім поточної клінічної роботи, згідно з планами, розробляли теми в залежності від спеціалізації: офтальмологи – діагностику захворювання очей, ортопеди – лікування закритих і відкритих переломів, фармацевти – вирощування і збирання лікарських рослин і т. д.

Збережені документи свідчать про досить цікавий факт: на фізико-математичному факультеті, крім роботи над термінологічним словником, складанням списку літератури та інвентаризації майна, викладачі ніякою іншою науковою роботою не займалися. Нам видається, що у своїх планах наукової роботи вони спеціально не давали тем, які б мали хоч якесь практичне значення для німців, а вивчали теорію руху планет та їх супутників, нескінченні лінійні системи, плоскі лінії кривизни тощо.

Завершити цю частину питання про відношення окупаційної влади до освіти і науки можна висновком про те, що вона не тільки не сприяла, а перешкоджала розвитку освіти, особливо вищої. Натомість ця влада не одержала від науковців скільки-небудь ефективних для практичного використання результатів досліджень, що можна розглядати як своєрідну форму пасивного спротиву «новому режиму», який ставав і соціальним, і моральним ґрунтом для розгортання активних форм руху Опору. Переважна більшість освітян і науковців працювали заради свого виживання, а не з ідейних міркувань.

Бібліографічні посилання

1. Архів Управління СБУ при Кабінеті Міністрів України по Дніпропетровській області. – Ф. 285086 (П-4429): Кримінальна справа Г. Якубовського. Відділ «А». – Спр. 285086. – 82 арк.
2. *Борисов Г. А.* Неизвестный Днепропетровск / Г. А. Борисов // Спадщина : зб. ст. – Д., 1999. – С. 189–198.
3. *Гриник Ю.* Ціна війни для України / Ю. Гриник // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 35–37.
4. *Гордеев А.* Гитлерюгенд на Днепропетровщине создавался, но не удался / А. Гордеев // Мегapolis Украины. – 1996. – 25 окт.
5. *Гунчак Т.* Україна. Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К., 1993.
6. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 19: Обласний комітет Комуністичної Партії України (обком КПУ), м. Дніпропетровськ, оп. 4, спр. 52: «Справки, докладные записки Военного трибунала, УНКГБ, УНКВД в обком партии о практике рассмотрения трибуналом контрреволюционных дел,

злочинних німецько-фашистських захватчиків; сведения о пособниках оккупантов, агентах полиции и их преступлениях; борьбе с украинскими националистами». 02. 01. 1944 – 26. 01. 1945.

7. ДАДО. – Ф. 2306: Редакція окружної газети «Промінь», м. Нікополь, оп. 1, спр. 3.

8. ДАДО. – Ф. 2276: Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ 1941-1943, оп. 1, спр. 935.

9. Днепропетровский горный институт. Исторический очерк в 2-х книгах. – М., 1990. – Кн. 1: История и развитие (1899–1989) / под ред. А. А. Ренгевича.

10. *Іржавська А. П.* Політика і практика нацистського фізичного терору проти східних слов'ян у період Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук / А. П. Іржавська. – Черкаси, 2011.

11. Історія Дніпропетровського національного університету / гол. ред. М. В. Поляков. – Д., 2003.

12. Історія міста Дніпропетровська / наук. ред. А. Г. Болебрух. – Д., 2006.

13. *Кан Д.* Как это было? (Кривой Рог в годы оккупации и освобождения от фашистских захватчиков) / Д. Кан // Днепровская правда. – 1999. – 20 февр.

14. *Касьянов О.* Нападение фашистской Германии на СССР (О планах и их осуществлении на примере Днепропетровской области) / О. Касьянов // Наше місто. – 2000. – 21 черв.

15. *Косик В.* Україна під час Другої світової війни. 1938–1945 / В. Косик. – К. ; Торонто ; Париж; Н.-Й., 1992.

16. *Манаенко А.* Оккупация Днепропетровска: 792 дня рабства / А. Манаенко, А. Хрусталеv // Свое мнение. – 2001. – 8 ноября. – С. 4-5.

17. *Немец Р.* Фашистская каторга: трагедия молодежи Украины / Р. Немец, Н. Яценко // Влада. – 2000. – № 4. – С. 20-21.

18. Побут дніпропетровців під час окупації. Спогади А. Х. Фімомоненко. – 10 с.

19. *Рева О. Д.* Історія біолого-екологічного факультету Дніпропетровського університету / О. Д. Рева. – Д., 1998.

20. *Шахрайчук І. А.* Документи ЦДАГО України про участь молоді у русі Опору України в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / І. А. Шахрайчук // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні. – К.: Б. в., 1996. – С. 146–149.

21. *Шахрайчук І. А.* Університет у роки війни проти фашизму (1941–1945) / І. А. Шахрайчук // Історія Дніпропетровського національного університету / голова редкол. проф. М. В. Поляков. – Д., 2008. – С. 104–121.

22. *Шахрайчук І. А.* Саботаж населенням Дніпропетровщини політичних, економічних та військових окупантів в роки Великої Вітчизняної війни / І. А. Шахрайчук // Проблеми політичної історії України : зб. наук. пр. / редкол.: О. Б. Шляхов (відп. ред.) [та ін.]. – Д., 2006. – С. 175–184.

Надійшла до редколегії 20.03.2014